

מסות

עמוד ריק

מסות

מקומו של זאב ז'בוטינסקי בפנתאון הלאומי

ישראל קולת

בימינו אנו, בימים של פילוגים, שסעים וקרעים במחנה הציוני ובחברה הישראלית, אפשר לשאול אם אכן קיים 'פנתאון', בית היוצר של הלאום, אוצר מופתי משותף של דמויות, יצירות וערכים שמעבר למחלוקות, תשתית מוסכמת ויסוד מאחד של האומה כולה, ועל כל פנים של הציונים שבה. האם יש 'בית נשמות' שבו אנשי תנועת העבודה יכולים לקבל את ז'בוטינסקי בלי לטשטש את חילוקי הדעות עמו ויוצאי הרוויזיוניזם יכולים למצוא ערך בבורוכוב (שאגב, החל את פעולתו הציונית בחזית אחת עם ז'בוטינסקי נגד האוגנדיסטים), בנחמן סירקין או בא"ד גורדון; שומרי המצוות יכולים לקבל בו את אחד העם ואת ביאליק כיוצרי ערכים ונאמנויות, והחופשיים שבינינו יכולים לקבל בו את חיאל מיכל פינס או הרב קוק. סרטור ודה-גול נבדלו זה מזה בערכיהם ובדרכם הפוליטית, ולמרות הניגוד ביניהם אמר דה-גול כי 'סרטור הוא גם כן צרפת'. דה גול האמין שלצרפת מהות מיוחדת משותפת לכלל אזרחיה, וסרטור הוא חלק ממנה. האם סרטור היה אומר על דה-גול אותם דברים ורואה בו חלק מצרפת? אין השאלה קלה לתשובה. שאלה דומה עולה לגבינו: האם גם לנו יש מהות משותפת של 'תחיית ישראל על אדמת אבותיו'?

לאחר שהלך זאב ז'בוטינסקי לעולמו באוגוסט 1940, כתב עליו זלמן רובשוב-שו"ר בדבר: 'נופץ כינור ברוך המיתרים... הכינור שנועד פעם להיות הראשון במקהלת תנועת תחית ישראל, נועד ולא זכה'.¹ ואנחנו שואלים על שום מה נועד ועל שום מה, לדעת שו"ר לפחות, לא זכה.

לא רק לאחר מותו נחשב ז'בוטינסקי אישיות משכמה ומעלה, ולמרות חילוקי הדעות והפילוגים, הועמד בלב התנועה הציונית. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, בסתיו 1939, ביקר אותו בלונדון ברל כצנלסון. לפי עדותו, הלך על דעת עצמו וביזמתו-שלו, להידבר על יצירת חזית ציונית משותפת לתקופת המלחמה.² בצדק היה אפשר לחשוב כי המלחמה תחולל תפנית היסטורית בגורל התנועה הציונית, תאיר אותה באור חדש ותשווה פנים חדשות לחילוקי הדעות שבקרב חבריה. המלחמה היא אמנם סיכון נורא, אולם גם סיכוי.

1. ז'בוטינסקי-רובשוב, אור אישים, א, ירושלים תשל"ג, עמ' 88.

2. ב' כצנלסון, שיחות עם ז'בוטינסקי, מולד, תשרי (תשכ"א), עמ' 146-147.

בשלב הראשון של המלחמה חשב ברל כצנלסון על תכנית עלייה חוקית ולא חוקית, על רכישות קרקע, יצירת גדודים, פיתוח תעשייה וגיוס ההמונים היהודים בתפוצות למען מדיניות ציונית. בתכנית מעין זו היו יסודות ז'בוטינסקאיים מובהקים כמו הקמת גדודים וגיוס ההמונים, והוא קווה למצוא בז'בוטינסקי בן ברית. בידינו מצוי רק הדיווח של כצנלסון על אודות השיחות, ואין אנו יודעים כיצד התרשם מהן ז'בוטינסקי, אולם מרשמי כצנלסון אנו למדים על דרמה של הערכה הדדית, אהבה נכזבת ומשקעים מרים. השיחה האחת נתארכה לארבע שיחות שנסיימו בלא הסכמה אבל גם בלא קרע. סלע המחלוקת היה החלת המרות על הארגונים המזוינים בידי גוף אחד. ברל כצנלסון עמד על העיקרון כי בענייני ביטחון תהיה רק סמכות אחת. הוא היה מוכן להכיר באספת הנבחרים של היישוב, שתיבחר בבחירות חדשות, כסמכות העליונה בענייני ביטחון. ז'בוטינסקי סירב.

ברל כצנלסון לא היה היחיד שציפה להידברות עם ז'בוטינסקי והבדיל בינו ובין אנשי תנועתו. התנועה הרוויזיוניסטית הצטיירה בעיני אנשי תנועת העבודה כתנועה מפלגת ולא קונסטרוקטיבית, אבל היחס אל מנהיגה היה שונה. עם מותו של ז'בוטינסקי תיאר אותו אליהו גולומב כאיש שהיה בכוחו להחזיר את הרוויזיוניסטים ל'פעולת בנין', האיש שלמרות המריבות הפנימיות עוד 'שימר את זכר הימים של מלחמה ואחריות ציונית משותפת ונשא בליבו חלומות ציוניים גדולים'.³ ניכר היה כי גולומב עדיין מצר על יציאת ז'בוטינסקי מן ההסתדרות הציונית, והוא מצא לנכון להסביר צעד זה גם על רקע מה שהוא כינה 'אי-אמונה בכוחות העם' מצד ז'בוטינסקי, וגם על רקע מרירות אישית ומריבות אישיות.

כדי להשיב על השאלה שמעוררים דברי שז"ר, מדוע נועד ז'בוטינסקי להיות מנהיג התנועה הציונית כולה ומדוע לא זכה, יש לפרוס את יריעת חייו. בשנת המאה ועשרים להולדתו ושישים למותו יש לראות את דרך חייו לכל אורכה; לא רק את חמש עשרה השנים הרוויזיוניסטיות אלא גם את עשרים ה'ויזיוניסטיות' שלו, כלומר לא רק את התקופה שקרא בה לביקורת המדיניות הציונית בהנהגת חיים וייצמן, אלא גם בעת שכוכבו דרך והאיר בציונות הרוסית, שהיתה אז התנועה הציונית הגדולה ביותר, ובעת שזום את הקמת הגדוד העברי במסגרת הצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה. יזמתו זו עוררה, כידוע, מחלוקת חריפה בתנועה הציונית, אך בסופו של דבר הוכח ערכו של הגדוד והוא הקנה ליהודים מעמד – ולו סמלי – בכיבוש הארץ.

ז'בוטינסקי, בן אודסה שבדרומה של רוסיה, הפיליטוניסט המזהיר ששבה את לב קוראיו ברוסית – עצם הצטרפותו לתנועה הציונית והתאהבותו בלשון העברית בגדר פלא הם. אמנם באותו זמן בערך ובאותו אזור לא היה הוא היחיד; שאל טשרניחובסקי עבר כברת דרך דומה, וכמוהו, באזור אחר ומאוחר יותר, רחל המשוררת או משה ביילינסון ורבים אחרים.

אודסה, העיר החדשה, הקוסמופוליטית, החופשית ואף מתירנית, הפגישה את יוצאי תחום המושב החרדים עם העולם הפתוח. זו היתה עירם של מנדלי ולילינבלום, אחד העם

3. א' גולומב, הביון עוז, ב, תל-אביב תשי"ד, עמ' 437. וראו גם שם, עמ' 92-98.

וביאליק, ובה התגוררו טשרניחובסקי וז'בוטינסקי בעת ששבו אל היהדות בפירושה הציוני ואל העברית כלשון יצירה, לשון תקומה ופריחה לאומית. לא היתה זו תופעה כללית ומובנת מאליה. בן גילו של ז'בוטינסקי ובן אותו אזור בקירוב היה לייב ברונשטיין, הוא לב טרוצקי; בשל פסילתו את הדת או סלידתו מן המשפחה והחיים היהודיים בכללותם או מכוח חזון מהפכה אינטרנציונלית, פרש לחלוטין מן היהדות וניתק כל זיקה עמה.⁴

גם הלשון העברית לא גברה בהכרח על הרוסית. אני יכול להזכיר שניים, שהיו צעירים מז'בוטינסקי בעשור: את בוריס פסטרנק, בן הצייר ליאוניד, שגדל באזור מוסקבה והתחנך בגרמניה, ואת אוסיפ מנדלשטם מוורשה ופטרבורג. הם היו בניה של רוסיה, היכו בה שורש והיו לגדולי המשוררים בשפתה.

גם בימינו, בעידן אחר ובנסיבות אחרות, המרת הלשון הרוסית בעברית היא עניין אקטואלי. האם כוחה של העברית לגלגוליה, מלשון התנ"ך ועד ביאליק, יעמוד במבחן, והיא תירש את הרוסית בארץ גם בתקופה של לשון המונים? אנחנו יכולים לשאול אם נס המעבר מרוסית לעברית, שנקנה בייסורים לא מעטים, יחזור על עצמו, ואם ירושלים וכינרת תוכלנה לבוא במקום פטרופוליס של מנדלשטאם ומוסקבה של פסטרנק.

ז'בוטינסקי הצטרף אל הציונות הרוסית על רקע פוגרום קישינב ומחלוקת אוגנדה, ואולם ראשית פעילותו היתה בימי המהפכה הרוסית הראשונה ב־1905, בעת 'שכולם נשא הרוח וכולם סחף האור'. באותה העת ננטשו חיי הציבור היהודי הלאומי ונידלדלו העיתונות והספרות העברית, והנותרים ראו את עצמם כשומרים על החומות, נאמנים ללשון העברית ולרעיון הארץ־ישראלי.

שלא כדימויו המאוחר, לא השתייך ז'בוטינסקי בתקופת חייו ברוסיה לסייעת הציונות המדינית שמנהיגיה היו דוד וולפסון ומקס נורדאו. הוא לא סבר באותו זמן כי השגת זכויות מדיניות בארץ היא תנאי מוקדם הכרחי לכל פעולה מעשית והתיישבותית. הוא השתייך לזרם 'הציונות הסינתטית' במשמעות שנתנה לה הוועידה של הציונים הרוסים בהלסינקי בסוף 1906. זרם זה רצה לאחד 'פעולת הווה' לאומית בגולה בכל התחומים עם התיישבות בארץ, ופעולה מדינית עם פעולה מעשית. כידוע, לאחר המהפכה של הטורקים הצעירים ב־1908, בילה ז'בוטינסקי בקושטא וניהל בה תעמולה בעיתונות ובאספות בתקווה (שנכזבה) ליצור דעת קהל עות'מאנית ויהודית אוהדת לציונות. תקופה זו קבעה מן הסתם את יחסו המסויג כלפי המזרח. ברוסיה עצמה התווה ז'בוטינסקי דרך ציונית מיוחדת, של ציונות המטפחת את הלשון העברית, מקיפה את כל תחומי החיים ומקיימת פעילות פוליטית נפרדת, לא כחלק ממפלגה כלל רוסית או אף כלל יהודית; הוא צידד בבית ספר עברי כולל, לא רק ללימודים עבריים אלא לכל המקצועות; במקביל עם רעיון כינוס היצירה העברית של ביאליק, הוא פנה אל מפעל תרגום ספרות קלסית ללשון העברית. בין הספרים המתורגמים היו לא רק ספרטקוס (בתרגום ז'בוטינסקי עצמו) ודון קישוט (בתרגום ביאליק) אלא גם אלף לילה ולילה (שתורגם בידי דוד ילין).

4. י' נדבה, טרוצקי והיהודים, ירושלים תש"ן.

בוויכוח שהתנהל ב־1914 על אופייה של אוניברסיטה עברית עתידית בירושלים תבע ז'בוטינסקי פתרון ממשי לבעיית הסטודנטים היהודים ברוסיה, ששערי ההשכלה הגבוהה סגורים בפניהם, וייחס לכך חשיבות גדולה מן האיכות וההצטיינות המדעית. ז'בוטינסקי מצייץ גם גוון מיוחד ומובחן בהשפעת התרבות הרוסית על התרבות העברית. כידוע, התרבות הרוסית זרמה באפיקים רבים אל התנועה הציונית ואל היישוב בארץ. ז'בוטינסקי לא אימץ את תרבות המחאה הסוציאליטית, המהפכה והחיפוש אחר התקדמותה של האנושות ועילוי האדם בחברה סולידרית אידאליטית, וממילא גם לא העביר אותה אל התרבות העברית. הוא לא אימץ גם את ההתייטרות וחיבוטי הנפש, את החיפוש אחר 'חיים אמתיים', אחר ההארה וההתגלות. אמנם הוא העריץ את טולסטוי כסופר, אולם טען שדוסטויבסקי (כמו קנוט המסון הנורווגי) עמום הוא ואפל ולא יסכון לבוני מדינה.⁵ הוא נטל מרוסיה לא את הזרם המהפכני אלא הליברלי, עם קרבה מסוימת לסוציאליזם, מעין הרכבה של ענף איטלקי על הגזע הרוסי. הוא אימץ את הצד הפחות מחמיר ומסוגף של התרבות הרוסית, ובכך היה שונה מאנשי תנועת העבודה.

הדמות החיה בזיכרון הקיבוצי ובמורשת הפוליטית היא זו של ז'בוטינסקי מן השנים 1919-1940, אולם עמדתו בשנים האלה מורכבת מכפי שנשתמרה. גם כאן, כמו בתקופת הציונות הרוסית, החל ז'בוטינסקי כאיש הממסד ואף הקונסנווס הציוני. לאחר ששוחרר בפועל מן הגדוד, היה לחבר 'ועד הצירים'; כל המפלגות העמידו באופן סמלי את 'מגן ירושלים' שנעשה על ידי השלטון הבריטי ל'אסיר עכו' בראש רשימותיהן לבחירות לאספת הנבחרים ב־1920. הוא היה חבר ההנהלה הציונית ובן בריתו של וייצמן בימי הפולמוס עם ברנדייס. העיקרים של עמדתו הרעיונית המקובלת בזיכרון הקיבוצי – מדינה עברית משני עברי הירדן, מקסימליזם ציוני או 'קיר ברזל' מול הערבים – התפתחו בהדרגה והיו בעלי גוונים ודגשים שונים בסיטואציות שונות.

ב־1920 לא השתייך ז'בוטינסקי לשרידי 'הציונים המדיניים' שתבעו מוויצמן להציג בוועידת השלום במפורש את התביעה של מדינה יהודית, והוא גם לא תמך בתכנית נורדאו לעלייה המונית מידית (תכנית שהוא אימץ שנים רבות מאוחר יותר).

כאשר ברל כצנלסון נפגש עמו בלונדון ב־1939 הוא צייץ לשבח את מאמרו של ז'בוטינסקי 'הדגש המדיני', מאמר שפורסם בהארץ בכ"ה אדר תר"פ (15 במרס 1920), היינו לאחר מאורע תל־חי ולפני הבחירות לאספת הנבחרים הראשונה.⁶ (בעת ההיא עדיין לא הוצג הוויכוח על הגנת תל־חי כמבוא לאסכולות שונות בציונות, כמו שנעשה הדבר בהמשך הזמן). ברל הודה ב־1939 כי היה צדק מסוים בביקורתו של ז'בוטינסקי באותם ימים, ביקורת שהפנה אל כל המפלגות הציוניות ביישוב בשל היעדר פעילות פוליטית והצמצמות בנושאים

5. 'דרוש לנו דור מיסד ובונה... אנשי דמיון בריא ורצון חזק השואף להתבטא במלחמת החיים. דוסטויבסקי או קנוט המסון לא יחנכו לנו דור כזה', סנקביץ (1919), ז'בוטינסקי, כתבים: על ספרות ואמנות, ירושלים תשי"ח, עמ' 164.

6. 'הדגש המדיני', הארץ, כ"ה באדר תר"פ. נדפס שנית בהאומה, 3 (33), ינואר (1972), עמ' 325-326.

כמו רכוש פרטי והלאמת קרקע. את עיקר המאמץ המדיני היה עליהן באותה העת, לדעתו של ז'בוטינסקי, להפנות נגד פעילות הממשל הצבאי הבריטי, שלהערכתו טיפחה את התנועה הערבית ובמדיניותו סטה מהצהרת בלפור. הוא קרא לא לשכוח את הרצל ואת המדיניות שהתווה להשגת צ'רטר, ולא לשגות באשליה כי על היישוב להסתפק בפעולת בניין ולהניח את הפעולה המדינית למנהיגים הציוניים שבלונדון. באותו זמן עדיין לא קרא ז'בוטינסקי להקמת מפלגה מדינית אלא ל'חבר אנשים' שיקפידו על מה שהוא כינה 'הדגש המדיני' בעת שהמפלגות תמשכנה לעסוק בענייני היום-יום. נראה היה לו כי דעת הקהל באירופה ובאמריקה מצדדת בציונים, 'המוסר המדיני' שולט ולססמאות השחרור יש קסם. אולם אווירה זו עומדת לחלוף מן העולם והשעה מוחמצת.

הדגשה זו של פעילותו המדינית של היישוב עצמו היתה קרובה גם לרוחם של מייסדי אחדות העבודה, ולא בכדי זכר זאת ברל כצנלסון כעשרים שנה מאוחר יותר.

ז'בוטינסקי החשיב מן ההתחלה את הפעילות המדינית של היישוב, וכמנהיג התנועה הרוויזיוניסטית נעשה נושא דגל הממלכתיות וראה בה תוכן ההגשמה הציונית. ואולם בשנים 1918-1922, שנות המעבר מממשל צבאי לשלטון המנדט וגיבוש המשטר בארץ, עיבד והציע תכניות שהיתה בהן מידה רבה של התחשבות בנסיבות. באותה העת הוא גם נשא בתפקידים רשמיים, תחילה כחבר ועד הצירים, מאוקטובר 1920 כפעיל למען קרן היסוד, ובין סתיו 1921 לראשית 1923 כחבר ההנהלה הציונית. באותו זמן צידד ז'בוטינסקי בויקה לבריטניה ובחסות בריטית כתנאי להגשמת הציונות ולהשגת הרוב היהודי. בעניין זה חלק על עמדותיהם של אנשי פועלי-ציון ואחדות העבודה. הללו תבעו יותר עצמאות יהודית ופחות תלות בכוח היצוני כמו בריטניה.

כבר באותה עת היו הערכותיו את הלאומיות הערבית ראליסטיות. 'הערבי נחשל מבחינה תרבותית אך הפטריוטיזם הטבעי שלו הוא אצילי כמו הפטריוטיזם שלנו'.⁷ בשנים 1921-1922, כלומר בין מאורעות מאי 1921 ובין התפטרותו מן ההנהלה הציונית, פעל ז'בוטינסקי בעניין העימות עם הערבים בשתי דרכי פעולה שונות: פעולה צבאית ופעולה קונסטיטוציונית לבחינת אפשרות הסכם יהודי-ערבי. בשתי הדרכים גם יחד נתן את הבכורה לדרך המדינית, ל'דגש המדיני'. לפי דעתו, הדרך המדינית קבעה גם את גורל הפעילות הכלכלית והתרומות לקרן היסוד. כל צמצום של הרעיון הציוני והאופק הציוני פירושו היה לדידו הפחתת נכונות העם היהודי להירתם למפעל ההתיישבות בארץ-ישראל.

מאורעות מאי 1921 והמפנה שחל בעקבותיהם בעמדותיו של הנציב העליון הרברט סמואל אותתו על שינוי במדיניות הבריטית כלפי הבית הלאומי. ז'בוטינסקי ראה את הבית הלאומי ניצב אל מול 'קיר ברזל' של פקידים אנגלים אנטישמיים המחבלים בעניין הציוני – כך פירש הוא באותו זמן את הביטוי. הוא חיפש דרך למנוע מן הבריטים לסגת ממדיניות הבית הלאומי בשל התנגדות הערבים והוצאות הביטחון בארץ-ישראל. התקנה שהוא מצא

7. ז'בוטינסקי, איגרות (ערך ד' קארפי), ג: דצמבר 1918-אוגוסט 1922, ירושלים תשנ"ז, עמ' 47.

היתה בחידוש הגדוד העברי במסגרת הצבא הבריטי כדי שהגנת ארץ־ישראל לא תהיה תלויה בחסדיהם 'של חיל אנגלי ושוטר ערבי'. הוא אף ניסח בחריפות את עמדתו ואמר כי 'תכנית באול' של הזמן הזה היא 'הציונות שואפת להקים כוח מגן עברי לעם ישראל בארץ ישראל'.⁸ ז'בוטינסקי השיג רוב לדרישה להקים גדוד עברי בישיבת הוועד הפועל הציוני ביולי 1921, אולם לא הכול האמינו באפשרות לממש את הדבר; אחדים מן התומכים בדרישת ז'בוטינסקי חלקו על תפיסתו הכללית, ומהמתנגדים היו שראו בתפיסתו את 'קץ הציונות' (אדולף באהם). רבים פירשו את תפיסתו הכללית של ז'בוטינסקי כניסיון לבסס את הציונות על כוח ולהגשים את הבית הלאומי על ידי כיבוש ולא על ידי בניין והגנה על הבניין. הערבים יבינו זאת כרצון להשתלט עליהם, הדבר ימריד אותם בעת שהבית הלאומי הוא רק בראשיתו ותימנע כל אפשרות של הסכם.

לתביעתו של ז'בוטינסקי לחידוש הגדודים היה גם שובר שרק נרמז; הוא התנגד לאפשרות חלופית של הגנה לא לגלית תחת רשות יהודית, הן משום שנשק יימסר לאנשים שעלולים להיות לא ממושמעים, הן משום שכוח הגנה במסגרת לא חוקית לא ירתיע את הערבים, ואילו צבא גלוי ישמש גורם יעיל.

בד בבד עם הוויכוח על מקומו של הכוח בהגשמת הציונות ועל ביטוי בחידוש הגדודים, התווה ז'בוטינסקי גם תכנית מדינית להסכם אפשרי עם הערבים, תכנית שהיתה מעין המשך לתכניות שהתווה בדצמבר 1918. הקונגרס הציוני בספטמבר 1921 קיבל החלטה מתונה שעניינה הרצון 'לחיות עם העם הערבי חיים של הרמוניה וכבוד הדדי ולעשות אתם, שכם אחד, את מקום מגורנו המשותף לארץ מולדת פורחת, ששיכולה יבטיח לכל עמיה התפתחות לאומית ללא מפריע'.⁹ בדצמבר 1922, היינו כחודש לפני התפטרותו מן ההנהלה הציונית, הציע ז'בוטינסקי תכנית מפורטת להסכם עם הערבים. ביסוד תכניתו ההנחה – הוא עדיין לא נסוג ממנה – שלבריתניה ולציונות אינטרסים משותפים, והוא רצה לצרף מעמד־על של בריטניה עם ארץ־ישראל עצמאית, שחוקתה מאפשרת הגשמה ציונית עם שלטון עצמי לכל אומה, ליהודים ולערבים. הוא האמין שהסכמה תושג על ידי ויתורים טקטיים 'ברוח נדיבה'. באלה אפשר יהיה לפצות את הערבים ולפייס את גאוותם, ועם זאת להבטיח את חופש העלייה ואת ההגנה המאורגנת. הוא העלה אפשרות שבראש המדינה העתידה לקום יעמוד ערבי בתפקיד ובמעמד סמליים, כנשיא או כאמיר, אבל את תפקיד ראש הממשלה, תפקיד בעל כוח שליטה ממשי ובעל סמכות למנות שרים, ימלא יהודי. בתכניתו ניתן גם לסוכנות היהודית מעמד בממשל הארץ־ישראלי.

ז'בוטינסקי הציע בתכניתו שני בתי מחוקקים, בית נבחרים וסנט; הוא היה נכון להשלים עם רוב לא יהודי בבית הנבחרים בתנאי שלא תהיה פגיעה בבניין הבית הלאומי. לעומת זאת

8. ג' יוגב, 'פרוינדליך (עורכים), הפרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני, ב: פברואר 1920-אוגוסט 1921, ירושלים תשמ"ה, עמ' 250-295, 362-357.

9. *Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des XII Zionisten Kongresses in Karlsbad, 1-14 September 1921, Berlin 1922, s. 715*

הסנט יושתת על בסיס פדרלי וייצג ארבעה גורמים המשתתפים בבניין הארץ; היישוב היהודי, המוסלמים, הנוצרים והסוכנות היהודית.¹⁰

אפשר לומר כי לתכנית הזאת לא היה כל סיכוי להתקבל, אולם החלופות המפתיעות שדן בהן ז'בוטינסקי מלמדות שהשקפתו נעה בין פורמליזם חוקתי ובין ראליזם כוחני. תכניתו מלמדת גם על נכונותו לוותר על סמלים וטקסים, אף על פי שהעריך אותם, למען הגשמת הבית הלאומי וכינוס העם היהודי בארצו.

הוא אף נכון היה לחזות בעתיד 'קונפדרציה של העמים השמיים' שברתה דמשק, ובה קנטון יהודי אוטונומי. במקרה זה יעמוד בראש הקנטון מושל יהודי. באופן זה יוקמו מעין 'ארצות הברית של המזרח התיכון' ובכללם יחידה יהודית אוטונומית.¹¹

בינואר 1923, בעצם פעילותו בהנהגה, התפטר ז'בוטינסקי מכל תפקידיו מטעמים שקשה להסבירם. תגובה ספונטנית וקיצונית היתה אופיינית לז'בוטינסקי, נטייה בעייתית למנהיג פוליטי. גם אם טעמי הפרישה של ז'בוטינסקי מן ההנהלה הציונית, ובתחילה אף מן ההסתדרות הציונית, לא היו ברורים, הנה היה לאחר זמן מענה ברור לפרישתו מן הציבור; מכאן ואילך היו חייו של ז'בוטינסקי מתנהלים בין הכרתו האישית ובין משאלות נאמניו.

בתנועה הציונית נוצר חלל בשל הפער בין התקוות הגדולות של השנים 1917-1920 ובין המציאות בארץ-ישראל. הקצב האטי של ההגשמה הציונית, המדיניות המאכזבת של ממשלת המנדט וחוסר היכולת להשיב לבעיה היהודית במזרח אירופה איימו על מעמד התנועה הציונית בעם היהודי ועל יכולתה להתחרות בחלופות המושכות שהעמידו הקומוניזם, הבונד וההתבוללות. וייצמן חיפש את המוצא בהרחבת הסוכנות היהודית. ז'בוטינסקי התנגד לכך לא רק בשל שלטון הגבירוקרטיה במקום הדמוקרטיה, אלא גם משום שחשש שצירוף ה'לא ציונים' לסוכנות יחליש את 'הדגש המדיני'.

החלל שנפער בתנועה הציונית ובנוער היה עמוק. הוא לא התמצה בביקורת פוליטית אלא התייחס לעצם מהותה של הנאמנות הלאומית. חלל זה הוא שהוליד תנועה וקרא למנהיג, וז'בוטינסקי נענה לקריאה. בשנות העשרים עומעמה הגדרת המטרה הציונית המפורשת של עצמאות מדינית, אם בשל טעמים עקרוניים ולמען הסכם עם ערבים או מטעמים פרגמטיים והערכה כי היא עלולה לעורר התנגדות ולא לסייע להתקדמות בפועל.

באותה עת עלתה גם שאלת משמעותה של המדינה הריבונית: האם זוהי מהותה של הלאומיות או שהיא רק אמצעי להגשמת מטרות אחרות? השאלה הזאת אינה מיוחדת לתנועה הציונית. היא עולה בכל התנועות הלאומיות. פעמים רבות נשאלה השאלה אם המדינה מוקמת כדי להגשים ערכים של התנועה הלאומית, כמו הלשון והתרבות והזיקה למולדת, או שהיא ערך לאומי ראשון במעלה ומטרה כשלעצמה. מקס ובר למשל טען שעצם השאיפה

10. ז'בוטינסקי איגרות (ערך ד' קארפי), ד: ספטמבר 1922-דצמבר 1925, ירושלים תשנ"ה, עמ' 30, 22/5/11, עמ' 36, 10/12/22; וראו: ש' הטיס, 'תכנית הפאריסי של ז'בוטינסקי משנת 1922', ציון, שנה לו, חוברת ג-ד (תשל"א), עמ' 222-226.

11. ז'בוטינסקי, איגרות, שם.

למדינה הוא תוכנה של הלאומיות, ושאיפה זו עשויה להיות מבוססת על יסודות שונים.¹² תודעת הגורל ההיסטורי ממלאת בה תפקיד חשוב ותודעה זאת מתיחסת לא רק לעבר אלא גם לעתיד.

הרצל היה סמל הציונות כשאיפה למדינה יהודית, אף שדיבר על 'בית מולדת', צ'רטור וחברה חדשה. לאחר מלחמת העולם הראשונה גדל דור שמדינה יהודית היתה העיקר והמהות של זהותו הלאומית. הלאומיות של דור צעיר זה לא נשענה עוד רק על זיקה דתית, 'יישוב ארץ-ישראל', תורת אהדה-העם או על טיפוח תודעה לאומית בגולה נגד מגמות התבוללות. עם זאת, לא הכול קיבלו את פירוש הציונות כמעבר לעבודה בארץ-ישראל וכינון חברה עובדת או סוציאליסטית. בתקופת השלום של ורסאי וההכרה בזכות ההגדרה העצמית של העמים לא היה אפשר להסתפק בלאומיות העומדת על לשון וספרות או על התיישבות ועבודה. נוער יהודי חש ביתר שאת את הקיפוח והאיבה במדינות חדשות שנשענו על לאומיות לווהטת. בנסיבות אלה נעשה חזון הקוממיות והמדינה היהודית לתוכן הלאומיות היהודית, ו'בוטינסקי נתפס כאדם המסוגל לסמל אותם. ואמנם ראינו שבראשית שנות העשרים הבלית ז'בוטינסקי את ערכה של הדרך המדינית, אולם נכון היה לקבל הגבלה של הריבונות. והנה, באמצע שנות העשרים הוליכה שיטתו המדינית אל הצבת המדינה והקוממיות הלאומית כערך עליון, אם כי גם בעניין זה היו גרסאות שונות. ויהי הגשמת הלאומיות עם הקמת מדינה לאומית היה כרוך בתשלום מחיר, ואנשי התקופה היו מודעים לו: פירוקן של מדינות רבות לאומים שהיו בעלות כושר הגנה וכושר קיום כלכלי ויצירת בעיה של מיעוטים לאומיים. אולם העצמאות הלאומית פורשה כחירות הפרט והכלל גם יחד והצדיקה מחיר זה. לא רק למדינה ולקוממיות ייחס ז'בוטינסקי חשיבות במסכת הלאומית היהודית; הוא גם החשיב את הכוח בקיום היהודי בארץ וביחסי העמים. לפני שנים מספר הרצה פרופ' בנציון נתניהו על מורשתו של ז'בוטינסקי וקשר את שינוי היחס לכוח ולשימוש בו במסורת יהודית ארוכה מאז ימי קדם או בהתגוננות מפקידה לפקידה של היהודים מול רודפיהם.¹³ בכך הוא שילב את תיאור השימוש בכוח במסורת הציונית של התקוממות נגד הסבילות והכניעות של חיי הגולה. הגנת מסחה וסג'רה היא כביכול תשובה על הפוגרום בקישינב ואודסה; ערביי הגליל התחתון וזרנוגה קשורים כביכול אל המאות השחורות ברוסיה. אכן, זו היתה תפיסה מקובלת בציונות. השיבה לארץ ישראל, ההתנחלות והתחייה הלאומית נתפסו כמעשים של התנגדות לגולה. דבר זה נכון רק חלקית ככל שמדובר בז'בוטינסקי.

גם ז'בוטינסקי ראה את השימוש בכוח חלק ממורשת ההתגוננות העצמית נגד פרעות, מורשת שהיתה אחד ממקורות עיצובו של היהודי המודרני האקטיבי והאמנסיפטורי. ודאי שז'בוטינסקי הכיר את הקשר הזה ואף צמח מתוכו. ייחודו נעוץ בראייתו את התנועה הציונית במכלול רחב – חלק ממדיניות הכוח של המדינות, ממלחמות השחרור הלאומיות והמאבקים

12. M. Weber, 'The Nation', in: H. Gerth, C. Wright-Mills (eds.), *From Max Weber: Essays in Sociology*, London 1948, pp. 171-177

13. ב"צ נתניהו, מקומו של ז'בוטינסקי בתולדות ישראל, חיפה 1981.

של מיישבים נגד אוכלוסיות מקומיות. הציונות אכן השיבה את היהודים גם אל ההיסטוריה של 'ה'ראל פוליטיק', אולם לא כך נראו הדברים בעיני הוגיה ומנהיגיה. הם העריכו תמיד את המיוחד במעמדם ובדמותם של היהודים וחיפשו אחר בסיסי עצמה שונים מאלה של מדיניות הכוח ואינטרסים של כוח.

הרצון להקים מחדש גדוד יהודי בארץ או רעיון 'קיר הברזל' היה מסקנה מתבקשת מתפיסה המשלבת את היהודים בכלל יחסי העמים. אולם ז'בוטינסקי היה צריך לתרגם את רעיונותיו לאמצעים מוגדרים, הלכה למעשה. תחילה רצה לאלץ את הבריטים, באמצעות מגעים דיפלומטיים ועל ידי הפעלת דעת קהל, לעצב את המנדט על ארץ-ישראל כ'מנדט התיישבותי'. הוא ניסה להסתמך על האינטרס האנגלי בקידום הבית הלאומי (רעיון 'הדומיניון השביעי'), רעיון שלא היה זהה עם מדינה עברית בשתי גדות הירדן וקשר את הציונות לאנגליה יותר ממה שההנהגה הציונית היתה מוכנה לו. בהמשך שקל ז'בוטינסקי להחליף את אנגליה במעצמה אחרת, אלא שמידת הראליות שברעיון היתה מוטלת בספק.

אין לומר שז'בוטינסקי ניסח ניסוח חד-משמעי את תוכנה של ההגשמה הציונית מלבד העיקרון של מדינה יהודית משתי גדות הירדן. הוא חזר פעמים רבות על אימרתו כי יסכים לקבל כל מדינה יהודית, תהיה זו מדינה דתית, סוציאליסטית או אפילו מדינה דוברת יידיש, אולם הוא ירד מן הרכבת בתחנה ששמה המדינה היהודית. בשאלת אופייה של המדינה היו לו התבטאויות שונות. לעתים הוא דיבר על 'נורמליזציה' וראה בעבריים דוברי עברית סמל לשינוי - 'עם ככל העמים'; אולם הוא חיפש גם דמות של 'יהודי' בן מלך; המלך יכול להיות 'שמשוני', שבדמותו משולבים השחוק - מותר האדם - והברזל. הוא דיבר על 'הדר' של גזע גאון ונדיב ואכזר שיקום 'מגוב רקבון ועפר'.

האידאל האנושי של ז'בוטינסקי בא לידי ביטוי באיגרות שלו לבית"ר. הוא חיבר את עצמו אל אישי המופת של הציונות - הרצל, אחד-העם או טרומפלדור. כולם חיפשו אחר 'דור עברי מוכשר לתחייה'; הגלות עדיין לא הקימה דור מעין זה, אולם גם הארץ איכזבה והנוער הגדל בה נראה לו גם רוח וחסר השכלה כללית.

מחצית שנות העשרים היו שנות הצמיחה של תנועות ארץ-ישראל העובדת. בארץ חנכו לחלוציות התיישבותית, לשיתופיות ולשוויון. ז'בוטינסקי העמיד אידאל אחר - צירוף של חייל וחלוץ. הוא תבע התמסרות לרעיון ממלכתי במקום מעמדי, אולם הממלכתיות שלו לבשה גם פנים של אצולה מנהיגה. זו צריכה לגלם את 'ישראל הנסיך על כסא מלכותו', להפגין גבורה ביום סכנה ו'נימוס נגיד'. היחס לאישה היה לאחד מסממני האתוס הנכסף.¹⁴ כל אלה לא דמו לחומרה הפוריסטנית, לפחות להלכה, של אנשי תנועת העבודה. אם אמרנו שז'בוטינסקי ייצג גוון מיוחד של התרבות הרוסית, הנה הוא ייצג גם אידאל של תרבות, של 'משחק' ואמנות, של יופי ושעשוע. אידאל זה היה שונה מהלך הרוח של בן-גוריון למשל. הלה דבק באפלטון, וכידוע אפלטון הציע לגרש אמנים מן המדינה. גם לעומת

14. איגרות מיום 2 בנובמבר 1928, 5 בנובמבר 1928, האומה, 146, חורף (תשס"ב), עמ' 48-51.

ברל כצנלסון היה אידאל זה של ז'בוטינסקי שונה. האמנות הראויה בעיניו של כצנלסון היתה זו של אל-גרקו האמן הנזיר המחפש הארה. אם ההיענות הנרחבת לז'בוטינסקי נבעה מן החלל הריק שנוצר ברעיון הציוני ובמדיניות הציונית, הנה הבסיס החברתי של התנועה הרוויזיוניסטית התחלף והשתנה, ועמו השתנה דימויה של התנועה, לא תמיד לרצונו של המנהיג ולעתים נגד רצונו. האיסור שהטילה הממשלה המנדטורית על כניסתו של ז'בוטינסקי לארץ אחרי 1929 היה ללא ספק גורם מפריע. לא רק שהיא מנעה את השפעתו על עיצוב פניה של התנועה בארץ, היא גם ערערה את תוקף הסמכות שלו עצמו כאשר קָלַק על אנשי הארץ. הוא מצא את עצמו במעמד נחות לעומת אנשי החזית בארץ-ישראל. כאשר החל ז'בוטינסקי לגייס קהל תומכים להשקפותיו הוא פנה ל'ציונים האקטיביסטים'. מהם ציפה לאמץ את 'הדגש המדיני', אנשי הגדודים לשעבר ובהם אנשי אחדות-העבודה (בנימין לובוצקי-אליאב תלה את עוינותו לתנועת העבודה באי-הצטרפות אנשי אחדות-העבודה אליו). פרשת יחסיו של ז'בוטינסקי עם תנועת העבודה היא פרשה מורכבת של זיקה, התרחקות ואיבה. בזיכרונותיו של ל' לויטה, לימים מראשי הקיבוץ המאוחד, קיימת עדות מזווית צדדית ולא צפויה, המדגימה את התעצבות היחסים בין ז'בוטינסקי לתנועת העבודה.¹⁵ ב-1926 ביקר ז'בוטינסקי בקיבוץ עין-חרוד, המבצר והמקדש של תנועת העבודה. הוא הודה כי הביקור גרם לו להתרגשות. לפי העדות הוא אף זנח את התאטרליות שאפיינה אותו ועוררה סלידה בקרב אנשי תנועת העבודה, שקידשו את הענייניות והמעשיות. ז'בוטינסקי סירב לשאת הרצאה ורק לאחר הפצרות נעתר מעט וסיפר כי ביקר גם בעפולה. למרות התפעלותו מעין-חרוד ואמירתו כי מבחינת האיכות אין להשוות כלל בינה ובין עפולה, טען כי ערכה הציוני של עפולה גדול מזה של עין-חרוד שכן בעין-חרוד יש רק שלוש מאות יהודים ובעפולה ארבע מאות... זו היתה דרכו להדגיש את עקרון הרוב ולבטא את הערך המשני שייחס לתוכן חברתי. הוא אף שאל את החברים אם תהיה מלחמה בערבים או לא, והשיב את תשובתו על ידי סיפור שִלְקָחו היה ברור.

אלה היו נקודות המוצא של ז'בוטינסקי בדרכו הנפרדת: דגש על השגת רוב יהודי במהירות והתפכחות מאשליות של הסכם עם ערבים. נקודות מוצא אלה הוליכו אותו לדרך נפרדת מזו של תנועת העבודה. נושאים נוספים העמיקו את ההבדל בין הדרכים. כך למשל האשים ז'בוטינסקי את תנועת העבודה במעמדיות, וטען בזכות לאומיות לא מעמדית. אולם מצד אחר הוסיף והצהיר: 'אני בורגני'.

חלק מאנשי הראזסווייט הרוסי, היינו דוקא אותם הציונים המ'עשיים' וה'סינטיים' מן התקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, הם שהצטרפו אל ז'בוטינסקי בהקמת מפלגה פוליטית. הם חלקו כמוהו על וייצמן אך היו מוכנים ללכת רק כברת דרך עם ז'בוטינסקי.

15. ל' לויטה, בעין חרוד לרגלי הגלבווע, 1924-1928, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 62-63.

הגלגול הראשון של התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ובהוץ לארץ היה בדמות מפלגה פרלמנטרית שהשתדלה לרכז סביבה חוגים רבים על פי מצע שהתייחס לא רק לנושא המדיני אלא למכלול הנושאים החברתיים. הפעילות הפרלמנטרית של התנועה הרוויזיוניסטית זכתה להצלחות לא מבוטלות בבחירות לאספת הנבחרים ובבניין קואליציות פרלמנטריות, גם עם אחדות העבודה, נגד המתונים הוויצמניסטים.

בתחילה נדמה היה שהיישוב בארץ-ישראל יחזק את מגמת האקטיביזציה של התנועה הציונית משום שהאינטרס הישיר של האוכלוסייה היהודית התיישב עם האינטרס הציוני הכולל. בגישתו המאוחרת סבר ז'בוטינסקי כי היישוב ובייחוד תנועת העבודה כבולים לנכסים, חוששים לסכנם ונרתעים מהעזה מדינית, ואולם במחצית השנייה של שנות העשרים ראה ז'בוטינסקי ביישוב את נושא המלחמה המדינית למען הגשמה מלאה של חוון הבית הלאומי. עמדותיו של ז'בוטינסקי הוקצנו בסוף שנות העשרים. ז'בוטינסקי חתר לקראת הגדרה גלויה ומוצהרת של 'המטרה הסופית' של הציונות והיה נכון לעזוב את ההסתדרות הציונית למען ניהול מדיניות עצמאית. בד בבד עם ההקצנה הזאת התחוללה תמורה פנימית בתנועה. ב־1928 חלה ההתקרבות בין הפורשים מתנועת העבודה – א"צ גרינברג, אבא אחימאיר, י"ה ייבין ואחרים – ובין התנועה הרוויזיוניסטית. קבוצה זו החזיקה לא רק בציונות מקסימליסטית ולוחמת, 'מהפכנית' כלשונם, אלא גם בעמדות אנטי־ליברליות ואנטי־דמוקרטיות, עם אהדה מסוימת לפשיון שצמח אז באיטליה. צירוף זה מוקשה מבחינות אחדות. הקשר בין ז'בוטינסקי, ראש התנועה הרוויזיוניסטית, ובין חבריה ו'הציונים הרוויזיוניסטים המקסימליסטים', כך הם כינו את עצמם, חברי ברית הבריונים, היה קשר בעייתי לשני הצדדים. היחסים ביניהם היו נפתלים, והביטויים הפומביים אודות יחסיהם היו שונים מן הסמויים. ה'מקסימליסטים' רצו למצוא בז'בוטינסקי בן ברית להתנגדותם ל'בניין הארץ', שלדעתם החליף את הציונות המקורית רחבת האפק. הם רצו לשחרר את ז'בוטינסקי מן העסקנים של מפלגתו ומן האוריינטציה הבריטית גם יחד. ז'בוטינסקי לעומת זאת ראה בהם קבוצה שתפיסתה הלאומית אנטי־ליברלית ואנטי־דמוקרטית. חסידו של מאצ'יני קיבל אוהדים של מוסוליני. הוא חפץ בפעולה מדינית לגלית ואילו הם צידדו בפעולות אלימות. הוא הכריז על עצמו 'בורגני' ואילו הם כינו את עצמם 'סנקלוטים', מעין יחפנים לוחמים מתקופת המהפכה הצרפתית.

אולם ז'בוטינסקי היה זקוק למקסימליסטים האלה כדי לגבש רוב למען נטישת ההסתדרות הציונית. הם היו שותפיו למלחמה ב'מעמדות' ובאופי האינטגרלי של הסתדרות העובדים, והוא עשוי היה לראות בהם ממשכי דרכו המתנגדת לאופי האבולוציוני של ההגשמה הציונית. הטרגדיה של רצח ארלוזורוב, החשדות שהועלו נגד ברית הבריונים, ההאשמות שהוטחו בהם ושנתפסו כעלילה, כל אלה דווקא הניעו את ז'בוטינסקי לפרוס את חסותו עליהם, למרות התנגדותו החריפה לאחדות מעמדותיהם. אולם הגלגול אל ההקצנה רופף ושמת את הבסיס המפלגתי של הרוויזיוניזם בארץ וגם בהוץ לארץ.

לדעת רוב ההיסטוריונים, בהם גם אוהדי ז'בוטינסקי, היה הקונגרס הציוני השבעה עשר ב־1931 מועד ההחמצה הגדולה שלו. המחלוקת בתנועה הציונית לאחר אירועי תרפ"ט

החלישה את מעמדו של חיים וייצמן. הוא הואשם בגישה מינימליסטית. ז'בוטינסקי עשוי היה להיכנס להנהלה הציונית עם אחדים מאנשיו. אולם הוא בחר, שלא על דעת מקורביו, לנקוט עמדה קיצונית ולהציע לקונגרס הצהרה בדבר 'המטרה הסופית' של התנועה הציונית – מדינה עברית. הצעתו נדחתה והוא ביכר להאיץ את צעדי הפרישה מן ההסתדרות הציונית תחת כהונה בהנהלה לאחר שווייצמן הודח ונחום סוקולוב נבחר נשיא. כמו ב־1923 גם ב־1931 גברה הנטייה האישית על השיקול הפוליטי.¹⁶

שנות השלושים מלמדות על הפרדוקס המוזר בהיערכות בתנועה הציונית. ז'בוטינסקי – איש ה'חד-נס', שהכריז על נאמנות כלל לאומית ובלתי מחולקת – פרש מן ההסתדרות הציונית, הגוף שביטא את הפוטנציאל של תקומה פוליטית יהודית. לעומת זאת אנשי תנועת העבודה שינו את מושגי המעמדיות שלהם, יצקו לתוכם משמעות אחרת, של מעמד לאומי, ובהנהגת בן-גוריון השיגו הגמוניה בעם, אימצו את תכנית המדינה היהודית וחתרו להגשימה תוך כדי בנייה הדרגתית של כוח, השגת תמיכה בין-לאומית ואקט מהפכני. ואילו בעקבות החלטתו של ז'בוטינסקי לעזוב את ההסתדרות הציונית, התפלגה תנועתו והוקמה מפלגת המדינה העברית. רבים מן הציונים הוותיקים שחברו לז'בוטינסקי בתחילת דרכו פנו למפלגה החדשה.

ייתכן שהפרישה היתה נמנעת או מתעכבת לולא הטרגדיה של רצח ארלוזורוב ודחיית הסכם העבודה בידי הרוב בהסתדרות. הוויכוח על 'סעיף המשמעת' אפשר לז'בוטינסקי ב־1935 להגשים את משאלתו לעזוב את ההסתדרות הציונית ולהיות חופשי לנהל מדיניות עצמאית, דבר שהיה חפצו מלכתחילה.

למרבית התמיהה היו מנהיגים של תנועת העבודה שותפים לתפיסות פוליטיות של ז'בוטינסקי. הם היו שותפים ל'ציונות גדולה' ולא מינימליסטית, ולא זו בלבד אלא שהטילו ספק בתוחלת המשטר המנדטורי. עשר שנים לאחר שז'בוטינסקי הגיע למסקנה כי המנדט, במתכונת שניתנה לו ב־1922, אינו מוביל אל היעד הציוני, הגיע למסקנה דומה חיים ארלוזורוב, מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. במכתבו אל חיים וייצמן מיוני 1932 טען כי שיטתו הפוליטית של וייצמן, שיטה 'אבולוציונית-סינטטית' לדעתו של ארלוזורוב, אינה מוליכה אל יצירת רוב יהודי בארץ, והוא שקל אקט מהפכני.

יש לציין כי הוא כתב דברים אלה שנה לאחר שהתווכח בחריפות עם ז'בוטינסקי בקונגרס הציוני השבעה עשר על 'הגדרת המטרה הסופית'. גם ב־1932 ביקר ארלוזורוב בחריפות את השיטה המדינית של הרוויזיוניזם וכתב כי אילו נתבקש לשרטט בדמיונו תנועה שמטרתה לסכל הקמת מדינה יהודית, היתה עולה בדעתו תנועה כתנועה הרוויזיוניסטית. בעיני ארלוזורוב, אבן הבוחן לשיטה מדינית היתה פוליטית תכליתית ולא עקרונית או מוסרית. הוא עצמו, אמר, נכון לקבל כל נוסחה מקסימליסטית של מטרות הציונות. אולם הוא העריך כי רעיון 'המנדט ההתיישבותי' של ז'בוטינסקי או 'המשטר הקולוניזציוני', שלפיו בריטניה תשמש 'קיר הברזל' של ההגשמה הציונית והיא תיתן את הערובה לבניין הבית הלאומי, הוא

16. ב' אקצין, מריגה לירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 183.

דמיוני. ההתלהמות המילולית נגד הערבים (של אנשי תנועת ז'בוטינסקי יותר משלו עצמו) במקום בניין כוח של ממש נחשבה בעיניו כאבדן הראליזם. כזה היה בעיניו גם החיפוש אחר בסיס פוליטי חלופי לבריטניה, בצרפת, פולין או איטליה. בעיני ארלוזורוב נשאר משקל הכובד בארץ. את ההסבר לשיטה המדינית של ז'בוטינסקי הוא מצא בהיקרעותו של ז'בוטינסקי מתנועת העבודה, 'גדוד הברזל של הציונות', ובעובדה שהוא לא בחר ביישוב כבסיס לפעולתו.¹⁷

ב־1937, חמש עשרה שנים אחרי ז'בוטינסקי, הגיע בן־גוריון למסקנה כי המנדט מיצה את עצמו וכי אין גם סיכוי להסכם עם הערבים לפני כינון מדינה יהודית. המדינה תבטיח את ההסכם ולא ההסכם את המדינה או משטר אחר שיבטיח עלייה יהודית. למסקנה זאת הגיע בן־גוריון לאחר שבארץ התחוללה בין השנים 1932 ל־1937 מהפכה דמוגרפית שאמנם לא יצרה רוב יהודי, אולם אפשרה את הקפיצה המהפכנית ליצירת הרוב, דבר שאכן אירע ב־1948. הקדמת המדינה לעלייה הגדולה היתה כרוכה בקרבנות וויתורים. בקרב אנשי תנועת העבודה היו שהעריכו את הנסיגה מן הנוסחה 'לא לשלוט ולא להישלט' כנטישה של הסיכוי ליצור רוב יהודי בלי להשליט אותו על מיעוט ערבי; אחרים התנגדו לוותר על חלק מן הארץ. בן־גוריון מצא בנוסחת המדינה היהודית את המוצא היחיד משמית התמיכה הבריטית בבית הלאומי ומחוסר הסיכוי להסכם עם הערבים. לימים נעשה הפתרון הפוליטי של מדינה לערך כשהוא לעצמו.

התקופה שלאחר עזיבת ההסתדרות ציונית לא היטיבה עם התכניות שז'בוטינסקי ביקש להוציא לפועל וחש עצמו עכשיו חופשי לבצען. ככל שתנועתו התפלגה, חתר ליצירת מסגרות רחבות יותר. ההסתדרות הציונית החדשה היתה גוף פיקטיבי. לא הוגשם רעיון 'הציון סיים', מעין פרלמנט יהודי עולמי, שז'בוטינסקי היה בטוח כי יקבל את דרכו המדינית. רעיון 'הציון סיים' עשוי ללמד גם על תפיסתו הארגונית של ז'בוטינסקי. הוא ראה לנגד עיניו לא תנועה הבנויה על מפלגות ומנגנונים אלא תנועת עם שהמנהיג עומד עמה בקשר ישיר ומעצב את פניה.

גורל דומה היה צפוי לפעולה המדינית. ככל שהיא לא הניבה פרות, המריא ז'בוטינסקי לתכניות רבות היקף, שבאמצעותן ביקש לגשר על הפער בין החמרת המצב באירופה ובארץ ובין ההגבלות על העלייה לארץ. מה שנראה ככישלון המדיניות הציונית הרשמית, שהסתמכה על המנדט הבריטי הקיים, כאילו זימן אפשרויות למדיניות חלופית. אולם רעיון הפטיציה לחבר הלאומים או למלך בריטניה היה עניין הפגנתי חסר משקל פוליטי. 'מדיניות הבריתות' עם המדינות המעוניינות ביציאת יהודים, דוגמת פולין, היתה לכאורה המשך של מדיניות הרצל, שהשתמש באנטישמיות לשם פתרון 'צרת היהודים'. אולם פולין היתה משענת קנה רצון במערכת הבין־לאומית, וההישג היחיד היה סיוע מסוים לארגון הצבאי הלאומי. 'תכנית העשור' של ז'בוטינסקי מ־1938 דיברה על עלייה של מאה וחמישים אלף יהודים לשנה במשך עשר שנים. אמנם מאוחר יותר רצה ז'בוטינסקי לשנותה ולהגביר את הקצב,

17. ח' ארלוזורוב, יומן ירושלים, תל־אביב תשי"ג, עמ' 333-342, מכתב מיום 30 ביוני 1932.

אולם בכל תכניותיו חסרה אפשרות הביצוע הפוליטי, ובכל מקרה קצב השואה השיג את הקצב הציוני.

המפנה שהתחולל בבית"ר, אולי בהמשך לתורתו של ז'בוטינסקי אולם בניגוד למדיניותו, יצר מתיחות גדלה והולכת בין המנהיג ובין תלמידיו. הדור הצעיר בתנועה לא ראה בתכניות של ז'בוטינסקי מוצא מן המצב. הן לא נתנו מענה למצוקת היהודים באירופה ולא למציאות שהתהוותה בארץ לאחר פרוץ 'המרד הערבי' ב-1936. אנשי בית"ר ואצ"ל פסלו את המדיניות שכונתה 'הבלגה', שפירושה לא היה התגוננות פסיבית אלא אי-פגיעה באוכלוסייה אזרחית. רוצה לומר, אי-הפיכת המלחמה למלחמה טוטלית של קיבוצים אתניים דתיים ולאומיים. ז'בוטינסקי היה בשלב הראשון של ה'מאורעות' בארץ קרוב לעמדת הצינונות הרשמית. לא זו בלבד שצידד ב'טוהר הנשק', היינו באי-פגיעה באזרחים, אלא ציפה גם ללגליזציה של כוח צבאי יהודי – מעין החייאה של רעיון הגדודים. רק הוצאתו להורג של שלמה בן-יוסף בקיץ 1938 חוללה מפנה בעמדתו ומפנה קיצוני בעמדת תנועתו.¹⁸

כניסו העולמי השלישי של בית"ר בספטמבר 1938 בוורשה התחולל כידוע עימות בין ז'בוטינסקי ובין תלמידו ומעריצו מנחם בגין בעניין היחס למערכת החוק והמוסר ביחסים הבין-לאומיים. כינוס זה גם החליף את הסעיף הרביעי ב'נדר' הבית"רי ובמקום הנוסחה 'לא אשא זרועי אלא להגנה' נוספו המילים 'ולכבוש מולדתי'. נוסחה זו כשהיא לעצמה יכולה להיות רק המשך לשירת טשרניחובסקי, 'עקב כהן והלכי הרוח של 'השומר' והגדודים העבריים, אולם בנסיבות ההיסטוריות המסוימות היא ביטאה מעבר מתנועה מדינית הפועלת במסגרת לגלית לתנועה לוחמת.

בתשובה לשאלה שפתחתי בה, שאלת מקומו של ז'בוטינסקי בפנתאון הלאומי, יש לומר תחילה כי ז'בוטינסקי היה מופקד על תנועתו רק עד אוגוסט 1940, וגם בחודשים שקדמו למועד הזה הלכו והעמיקו המחלוקות בתנועתו. כל מה שאירע לאחר מכן היה בגדר פירושים אפשריים ובלתי אפשריים לתורתו.

ז'בוטינסקי הלך לעולמו בשלב הראשון של מלחמת העולם השנייה, מלחמה שאת התפרצותה לא חזה. הוא נפטר אמנם לפני השואה, אולם בעת של מצוקה חמורה, וזו הקדימה את כל הצעות המוצא שלו ושל יריביו.

התנועה הז'בוטינסקאית לענפיה התפצלה, כידוע, בימי מלחמת העולם השנייה, ותהיה זו ספקולציה להעריך לאיזה פלג היה ז'בוטינסקי משייך את עצמו ואיזה יסוד בתורתו היה גובר. האם נכון היה לשוב לאחדות ציונית ולחזק את דרכו של בן-גוריון לעומת וייצמן? ההיה ז'בוטינסקי הולך בדרך שהלך בה בנימין לובוצקי-אליאב ומנסה להקים אחדות לוחמת? ההיה הולך בדרכו של אריה אלטמן וחוזר אל ביסוס המפלגה הרוויזיוניסטית כמפלגה פוליטית?

18. 'הלר', ז'אב ז'בוטינסקי ושאלת ההבלגה (1936-1939)', בתוך: תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה, שי לשמואל אטינגר, ירושלים תשמ"ה, עמ' 283-320.

או שמא היה נעשה מנהיגו של הארגון הצבאי הלאומי והיה מוליך אותו ל'מרד' עוד בעצם ימי מלחמת העולם ולפני הכרעה מדינית?

ז'בוטינסקי היה מופת לאימוץ היהדות באמצעות הציונות. ספק אם חלופה אחרת שהוצעה לחיים היהודיים בראשית המאה היתה מסוגלת לעקור אותו מן הרוסיות הליברלית ולהחזיר אותו אל היהדות – אל העם היהודי ואל תרבותו. חוץ 'תחייתה' של האומה וגיבושה לכדי ישות מדינית ול'יריסורג'ימנטו' של הכלל והפרט הקנו חיות לתמונת ההיסטוריה ולדמות המסורת היהודית.

אין ספק שאישים רבים ושכבות של צעירים ונוער נספחו לציונות רק מכוח הגוון המיוחד שהקנה ז'בוטינסקי לציונות בכישרון הנאום והכתיבה שלו. הדברים אמורים בציונות הרוסית כמו גם בדור הצעיר שגדל לאחר מלחמת העולם הראשונה. רק הוא היה מסוגל למשוך אל הציונות קבוצות שבאו מרחוק, מחוץ לציבור המסורתי (דוגמת ארתור קסטלר), ורק הוא היה יכול להוות משקל נגד לכוח המשיכה של הקומוניזם, הבונד וההתבוללות. הלאומיות המדינית וה'חד'נס', המוניזם הציוני, תבעו נאמנות מוחלטת: נאמנות לתקומה יהודית.

עם זאת היו ניגודים וסתירות בערכי היסוד שהטיף להם כמו גם בשיטתו המדינית. קשה ליישב את התמסרותו האישית, עד כלות, מעין הקדשת החיים ואף הקרבתם בשירות הציבור עם המרחב האסטי של הפייטן והמתרגם שבעולמו ריחפו דנטה ואדגר אלן פו, רוסטן וגיתה. ז'בוטינסקי היה הניך אסכולות ליברליות, והשניות הטמונה בהן השפיעה גם עליו. הוא האמין 'כי כל יחיד הוא מלך', אך גם כי אדם לאדם עלול להיות זאב. היחיד היה לדידו נתון ראשון, אולם את טעם חייו הוא מצא בהתמסרות לאומה; הוא האמין באנושות ובאוצרה המשותף, אולם סבר שזיקתו של כל אדם לאנושות מתקיימת באמצעות אומתו, וכל אומה נבחנת בתרומתה לאוצרה המשותף של האנושות. ביטויה המובהק של האומה הוא ביצירת מדינה וביכולת לקיים אותה.

כמו שראינו, הוא טען לעתים שהמדינה חשובה מכל תוכן חברתי, ועם זה שקד על תכניות חברתיות שנעו בין מדינת רווחה לבין אטטיזם המקנה למדינה מעמד עליון גם ביחסי עבודה. הוא הצהיר שהוא דמוקרט, אולם לא נרתע מלסרב לקבל את דין הרוב בתנועתו ולכפות את דעתו.

ז'בוטינסקי חשב שעלה בידו לחשוף את סוד ההיגיון בחיים המדיניים: 'החיים הם הגיוניים תמיד ללא שמץ דופי', כך כתב ב-1940.¹⁹ אך הוא גם קרא לרצון ולקרבתן כדי להשיג את המטרה. את השניות הזאת אפשר לפרש בדרכים שונות. היא מאפיינת לא רק את הנחות היסוד של ז'בוטינסקי אלא גם את עמדותיו בשדה הציונות והמדיניות הציונית. ז'בוטינסקי בא אל התנועה הציונית העממית מבחוץ ומצא את טעמה במציאת מוצא לעם כולו ולא למיעוט נבחר. בזה היה דמיון מסוים בינו ובין הרצל, המנהיג הפוליטי שרצה בפתרון מקסימליסטי שיתאים להמוני העם, ותר אחרי עילית אצילית ומלכותית.

בשני מסלולים נעה שיטתו הפוליטית של ז'בוטינסקי: מסלול המאבק ומסלול החיפוש

19. ז'בוטינסקי, חזית המלחמה של עם ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 132.

אחר פתרון חוקתי פדרטיבי ופלורליסטי. תמיד ניסה להבין במושגים ראליסטיים את הצד האחר – ערבים או אנגלים. הוא רצה בשיתוף אסטרטגי עם האנגלים וביקר ברזל' מול הערבים. את הצעות החוקה שלו העלה כבר בהיותו חבר ועד הצירים בסוף 1918, וביתר פירוט העלה אותן ב־1922, ערב התפטרותו מהנהלה. בכולם הוא עומד על השגת רוב יהודי בארץ־ישראל, אבל מכיר בזכויותיהם האזרחיות והלאומיות של הערבים ונזהר בכבודם. מסלול זה לא היה אפיזודי, והוא חוזר בחיבורו האחרון 'חזית המלחמה של עם ישראל' שנכתב בינואר פברואר 1940. המפנה אל 'מרד', אם אמנם היה, לא ביטל אצלו את החשיבה החוקתית.²⁰ משום כך רבים כל כך הפירושים לז'בוטינסקי ולעמדותיו – ליברל ודמוקרט מכאן או לאומי קיצוני וכוחני הקרוב לפשיזם מכאן. לא רק הצורות החיצוניות שלבשה מנהיגותו הוליכו לפירוש האנטי־ליברלי של אישיותו. לא רק דמות המנהיג, הרטוריקן, יוצר תנועה ומעצב אומה בלהט גאומי, כובש ההמונים בכישרון הופעה, המדים והטקסים – שיוו לו דימוי של מנהיג אוטוריטרי ולא דמוקרט; גם פנים אחדות בדעותיו חיזקו את הדימוי הזה וטשטשו את נטיות היסוד הליברליות שלו.

יותר מכול השפיעה על דימויו של ז'בוטינסקי המערבולת שנקלע אליה בתנועתו, במידה רבה בשל הטקטיקה הפוליטית שלו, שנבעה מאישיותו. תולדותיו של מנהיג פוליטי הן לעולם צירוף של רעיונות היסוד שלו, הסיטואציה החיצונית ושקלול הכוחות בתוך מחנהו. המפנה שעשה ז'בוטינסקי מפעילות מפלגתית פרלמנטרית אל פרישה מן ההסתדרות הציונית ניתקה אותו מרבים מאנשי הציבור הרחב והפילה אותו בשבי תומכיו הקיצוניים יותר. ז'בוטינסקי הוא עדות לא רק להעזה המרהיבה של הציונות בראשית דרכה ובראשית התגשמותה אלא גם לטרגיות שלה. הוא נפעם מן החזון של תקומת אומה ויצירת יהודי במעין הדר מלכות, אולם עד מהרה הבחין במרחק שבין ההבטחה להגשמה. הוא מיאן להשלים עם המרחק הזה, וגם מבחינה זו שייך ז'בוטינסקי לפנתאון הלאומי. ז'בוטינסקי לא היה היחיד שהכיר בפער שבין ההבטחה ובין ההגשמה, פער שהעמיק בשנות השלושים. אחרים נתנו למצב זה פתרונות שונים. היה יסוד להערכה כי בניין החברה הדרגתי הוא ובהמשך, בנקודת זמן מסוימת, יוחש הקצב ויושג רוב יהודי. אפשרות אחרת, שהיתה חבויה בציונות מאז פולמוס אחד־העם והרצל, היתה ויתור על היות הציונות מפלט מן המצוקה של ההמונים, מצוקה הולכת ומתעצמת בשלהי שנות השלושים. רבים הכירו בלהבי המספריים בין הצורך לבין היכולת הנסגרים על התנועה הציונית. ספק אם שיטה כלשהי היתה עשויה לחלץ את הציונות מן המצב שנקלעה אליו. ז'בוטינסקי היה המתריע הגדול. הוא עמד על הפיגור בהגשמת התכניות נוכח הזמן המתקצר והולך, אף שלא היתה בידו הצעה למוצא אפשרי.

ממשיכי דרכו של ז'בוטינסקי, לפחות בעיני עצמם, יכולים לטעון בצדק מסוים כי מדינת ישראל קמה בדרכו של ז'בוטינסקי, אם כי לא בידי תלמידיו: לא בהסכמה עם הערבים קמה המדינה אלא מכוח 'קיר ברזל'; הציונות הוגשמה על ידי הקמת מדינה יהודית ולא בהסדר פדרלי או דו־לאומי. היא הוקמה בפעולה מהפכנית ולא בתהליך הדרגתי. היא

20. שם, עמ' 184-189.

קמה תוך כדי קרע עם בריטניה ולא מתוך שותפות עמה; במקום החסות הבריטית הושגה, לפחות לזמן מוגבל, תמיכה בין-לאומית רחבה. המדינה אף הוקמה בדרך של ויתור לא רק על עבר הירדן המזרחי אלא גם על חלק מעבר הירדן המערבי.

תלמידי ז'בוטינסקי יכולים לראות אי-צדק היסטורי בכך שהמדינה הוקמה בידי מתנגדיו תוך קבלת חלק מעקרונותיו, אולם מתנגדיו יכולים לטעון כי הדרך המורכבת של מדינאות גמישה, של איזון בין בניית כוח פנימי ובין הפעלתו הלכה למעשה, היתה הדרך היחידה לכוון את המדינה היהודית. בדיעבד נעשתה המדינה ערך מרכזי של הציונות והביטוי המובהק לאוטואמנסיפציה. אם ז'בוטינסקי רצה לראות במדינה 'מטרה סופית' וחשב 'לרדת מן הרכבת' בתחנה ששמה המדינה העברית, הנה לא הגיעה השעה 'לרדת מן הרכבת'.